

Civilna registracija na Kosovu: birokratska noćna mora

2018

Sadržaj

Spisak skraćenica	3
Uvod	4
Kontekst.....	5
Suspendovano državljanstvo	5
Matične službe i kancelarije za civilnu registraciju: dostupnost i procedure.....	7
Problemi u civilnoj registraciji	8
Smrti/Rođenja.....	9
Brakovi	9
Razvodi	10
Prebivalište	10
Potrebna dokumentacija	11
Odgovor institucija	12
Svedočanstva građana:.....	13
Zaključak:.....	18
Preporuke:.....	20
Izvori:.....	21

Spisak skraćenica

Administrativno uputstvo – AU

Institucija Ombudsmana – IO

Odeljenje za državljanstvo, azil i migracije – ODAM

Ministarstvo unutrašnjih poslova – MUP

UNMIK – Misija Ujedinjenih nacija na Kosovu

EULEX - Misija vladavine prava EU na Kosovu

SRJ – Savezna Republika Jugoslavija

Uvod

Prvi pregovori Beograda i Prištine nakon proglašenja nezavisnosti otpočeli su 8. marta 2011. pod pokroviteljstvom Evropske unije. Osnova za ove pregovore postavljena je u rezoluciji 64/298¹ Generalne skupštine Ujedinjenih nacija usvojene 9. septembra 2010. Iako su pregovori bili opisani kao „tehnički“, s ciljem da se bave konkretnim problemima građana Kosova, malo toga što učinjeno za ispunjenje te misije. U pokušaju da objasni proces, druga po redu facilitatorica u ovim pregovorima, Visoka predstavnica Evropske unije za spoljne poslove i bezbednost, Ketrin Ešton, opisala ga je kao napor da se pronađu praktična rešenja za poboljšanje svakodnevnog života građana². U svojoj prvoj javnoj izjavi u vezi procesa, Ešton je naglasila da će se pregovori koji su će organizovati u Briselu baviti temama kao što su: **regionalna saradnja, sloboda kretanja i vladavina prava**. Danas, 7 godina nakon početka procesa, mnogi, a najviše građani, smatraju da nije postignuto mnogo kako bi se gorenavedeni ciljevi ostvarili. Uz pretpostavku da je proces iskreno usmeren na dobrobit građana, razlozi za njegov skroman uspeh su mnogi i uključuju: nedostatak političke volje da se sprovede dogovoreno zbog nepoverenja dve strane i nedostatak informacija do kojeg dolazi usled isključivanja glavnih aktera.

Najbolji primer nesavršenosti procesa tehničkih pregovora je sporazum o matičnim knjigama³. Ovaj sporazum u paketu sa prvim sporazumom o slobodi kretanja su prvi sporazumi sklopljeni u procesu poznatom kao Briselski dijalog 2. jula 2011. Sastavljen iz samo četiri tačke, sporazum je sažet i poziva na uspostavljanje „u potpunosti pouzdanih matičnih knjiga na Kosovu“. Iako se u sporazumu to eksplicitno ne navodi, ovo se odnosi na ustupljivanje verifikovanih kopija matičnih knjiga koje je srpska vlada prenela sa Kosova u Srbiju nakon konflikta 1999. Ovim je trebalo popuniti rupe u kosovskom civilnom registru građana koji je u tom trenutku bio rekonstruisan, bez originalnih podataka o civilnom statusu građana. Nažalost, sporazumom su bili obuhvaćeni samo registri između 1945. i 1999. čime su izostavljene matične knjige i podaci o civilnom statusu građana koji su srpske institucije na Kosovu nastavile da beleže i nakon 1999.

Prema sporazumu, EULEX je vršio ulogu posrednika između srpske i kosovske vlade u sprovođenju ovog sporazuma. Prema informacijama iz EULEX-a, misije koja je bila zadužena za verifikaciju kopija matičnih knjiga, ukupno 12391 matičnih knjiga, kako crkvenih, tako i civilnih, koje su sadržale informacije o rođenju, smrti i brakovima građana. Civilne matične knjige obuhvatale su period između 1946 i 1999, dok su crkvene knjige obuhvatale informacije od 1886 do 1946.

1 https://unmik.unmissions.org/sites/default/files/old_dnn/GA64298.pdf

2 http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/foraff/119663.pdf

3 Sporazum na engleskom jeziku: http://kryeministri-ks.net/wp-content/uploads/docs/agreement_0210_civil_books.pdf

Sporazum na srpskom jeziku: <http://www.kim.gov.rs/p08.php>

Kontekst

Od juna 1999, Kosovo karakteriše paralelizam institucija. Institucije koje je na početku formirao UNMIK kasnije su se transformisale u kosovske institucije, dok su srpske institucije nastavile da funkcionišu u opštinama i oblastima gde je većinsko stanovništvo bilo srpsko. Iako se nadležnosti srpskih institucija smanjuju drastično poslednjih godina, neke ipak ostaju funkcionalne širom Kosova i danas. Briselski dijalog trebalo je da osigura integraciju (tačnije transformaciju) preostalih srpskih institucija u kosovske institucije, ali ovaj proces i dalje nije okončan. Dualnost institucija imao je značajan uticaj na svakodnevni život, posebno u donekle homogenoj sredini severnog Kosova sa većinski srpskom populacijom. Međutim, za potrebe ovog izveštaja, potrebno je samo naglasiti da je srpska populacija na Kosovu nastavila da registruje izmene u građanskom statusu samo u srpskim institucijama. Kao rezultat te prakse, **informacije o građanskom statusu tog dela populacije na Kosovu nisu zabeležene u kosovskim matičnim knjigama**. Ova činjenica, u kombinaciji sa izuzećem matičnih knjiga iz perioda posle 1999. iz sporazuma iz 2011. rezultiralo je **rupom u informacijama o građanskom statusu dela Kosovske populacije koja je rasla 18 godina**.

Ovaj nedostatak u informacijama o građanskom statusu danas stvara čitav niz problema građanima koji ili pokušavaju da dokažu pravo na kosovsko državljanstvo ili pokušavaju da se prijave za državljanstvo. Ovo poteškoće rezultiraju ili produžetkom procesa dobijanja državljanstva ili potpunim odbijanjem prava aplikanta na državljanstvo, pa samim tim i dokumenta, onim građanima čije informacije u kosovskom civilnom registru nisu kompletne. Jasno je da građani koji ne mogu da dođu do kosovskih dokumenata ne mogu ni da se integrišu u kosovsko društvo. Da situacija bude još gora, oni postaju apatridi iz perspektive kosovske vlade koja ne priznaje njihova srpska dokumenta kao legalna.

I proces dokazivanja prava na državljanstvo i uzroci fenomena apatrida zahtevaju detaljnije razjašnjenje.

Suspendovano državljanstvo

Prema članu 29 Zakona o državljanstvu Kosova⁴, „Sve osobe, koje su 1. Januara 1998 godine bile državljani Federativne Republike Jugoslavije, a da su ovog datuma imale stalno prebivalište na Kosovu, smatraju se državljaninom Republike Kosova i registriraju se kao takvi u registar za državljane, bez obzira na mesto stanovanja ili državljanstva koje aktualno imaju.“ Istim članom se definiše da će se podzakonskim aktima definisati kriterijumi kojima će se dokazivati državljanstvo Savezne Republike Jugoslavije, kao i prebivalište na Kosovu do januara 1998. Najnoviji od ovih podzakonskih akata je administrativno uputstvo 05/2017⁵ Ministarstva unutrašnjih poslova usvojeno 17. Jula 2017 zamenivši tada administrativno uputstvo 05/2014⁶. Novim AU, usvojenim jula 2017., razrešeni su neki od problema aplikanta, a koji su bili vezani za registraciju u UNMIK-u. **Problemi su nastali u interpretaciji članova 3 i 4 gorenavedenih podzakonskih akata**. Ovi članovi definišu kriterijume kojima se dokazuje da je aplikant imao državljanstvo SRJ i prebivalište na Kosovu do 1. januara 1998. i navode spisak dokumenata kojima je moguće dokazati državljanstvo SRJ i prebivalište na Kosovu do 1. januara 1998. Iako i novo ali i ono AU koje je ukinuto novim⁷, jasno navode da građanin treba da ispuni **JEDAN od mogućih kriterijuma i preda JEDAN sa opširne liste dokumenata**, Odeljenje za državljanstvo, azil i migraciju MUP-a je tražilo da podnosilac zahteva ispuni **SVA četiri kriterijuma I preda SVA dokumenta izlistana u članu 4** (odnosno članu 3 u AU 2014/5).

3. Da bi dokazao državljanstvo bivše SRJ i stalno prebivalište na dan 1. januar 1998, lice mora ispuniti jedan od ovih kriterijuma:

⁴ Zakon o državljanstvu na srpskom: <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=8873>

Zakon o državljanstvu na albanskom: <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=8873>

⁵ Administrativno uputstvo 05/2017: <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=14900>

⁶ Administrativno uputstvo 05/2014: <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=9885>

⁷ Osim verzije na srpskom jeziku gde stoji “sledeće kriterijume”, dok na albanskom i engleskom stoji “jedan od sledećih kriterijuma”.

3.1. rođen je na Kosovu ili ako je jedan od roditelja rođen na Kosovu pre 1. januara 1998;

3.2. boravio je na Kosovu u neprekidnom trajanju od najmanje 5 godina pre 1. januara 1998;

3.3. bio je prinuđen da napusti Kosovo pre 1. januara 1998. i zbog toga nije imao mogućnost da ispuni uslove za dobijanje državljanstva koji su određeni u stavu 3.2 ovog član;

3.4. bio je zavisno dete koje nije ispunio uslove uzrasta ispod 18 ili ispod 23 godina, ukoliko je pohađao redovno školovanje u nekoj od obrazovnih institucija pre 1. januara 1998. i ukoliko njegovi/njeni roditelji spadaju u stavovima 3.1, 3.2 ili 3.3 ovog člana ili su upisani prema članu 3 Uredbe UNMIK-a 2000/13.

Posledično, u periodu između marta 2017. i jula 2017. kada je staro AU bilo na snazi, ljudi koji nisu bili registrovani u UNMIK registru, nisu mogli biti registrovani ni u kosovskom registru građana. Ova praksa MUP-a je prvenstveno pogađala raseljene koji su živeli u okolnim zemljama i bili zainteresovani za povratak. Međutim, ovo je takođe uticalo i na ljude koji već žive na Kosovu ali su bili rođeni van teritorije Kosova. U većini slučaja, građani čije prijave za državljanstvo su odbijene, su dobili pisano, ali često i samo usmeno obaveštenje da su odbijeni zbog činjenice da nisu registrovani u UNMIK sistemu što je bio samo **jedan od četiri** moguća kriterijuma koje treba ispuniti prema AU.

Na sreću, novo AU 05/2017 jeste rešilo deo problema vezan za UNMIK registraciju, omogućavajući svima koji su ispunili neki od preostalih tri kriterijuma da zahtevaju državljanstvo. Prema izveštaju institucije Ombudsmana, još jedno od poboljšanja koje je došlo sa novim AU je „da je upis u knjigu državljanstva omogućen i na osnovu notarizovane izjave dva svedoka, što će umnogome olakšati upis posebno raseljenim licima i izbeglicama, kao i pripadnicima romske, aškalijske i egipćanske zajednice iz razloga što je veliki broj njih ranije nije regulisao svoj građanski status, a ni status svoje dece, što veliki broj pripadnika navedenih zajednica svrstava u kategoriju pravno nevidljivih lica”⁸.

Međutim, veliki broj problema u civilnoj registraciji ostaju nerazrešeni, posebno oni koji se tiču bračnog statusa i potrebne dokumentacije za dokazivanje državljanstva. Iko su predstavnici Srpske liste u vladi⁹ najavili da će AU 05/2017 rešiti preostale probleme vezane za civilnu registraciju, uključujući bračni status, do ovoga nije došlo. Problemi u registraciji koji postoje i danas biće detaljno opisani u narednom poglavlju.

Problemi građana koji ne mogu da dođu do kosovskih dokumenata ne staju tu, već se prenose i na mogućnost upotrebe njihovih srpskih dokumenata. Kosovski Zakon o državljanstvu članom 3 predviđa da svaki državljanin Kosova može imati višestruko državljanstvo. U praksi, ovo treba da znači da bilo koji kosovski građanin može da ima pasoš ili druga dokumenta izdata od strane Nemačke, Švajcarske, Francuske Srbije ili neke druge zemlje i koristi ta dokumenat kako bi putovao i na Kosovu. Međutim, dokumenta koje izdaju izmeštene srpske policijske uprave gradova na Kosovu kosovske vlasti smatraju ilegalnim i nevažećim. Ovde je bitno naglasiti da je nakon kumanovskog sporazuma iz juna 1999., Srbija izmestila sve policijske uprave sa Kosova u razne gradove u centralnoj Srbiji. Drugim rečima, policijska uprava za Kosovsku Mitrovicu je izmeštena u Rašku, policijska uprava za Uroševac je izmeštena u Leskovac, itd. Tako da državljanin Srbije sa prebivalištem u Kosovskoj Mitrovici zapravo mora da ide u Rašku kako bi izvadio ili obnovio srpsku ličnu kartu ili vozačku dozvolu. Ovo znači da su fizički dokumenta izdata u centralnoj Srbiji, van teritorije Kosova, ali činjenica da ih izdaje izmeštena policijska uprava gradova sa Kosova je razlog zašto ih kosovske vlasti tretiraju kao ilegalne. Druga srpska dokumenta, izdata od strane policijskih uprava gradova centralne Srbije su legalna na Kosovu. Drugim rečima, dokumenta koja se izdaju državljanima Srbije sa prebivalištem na Kosovu su važeća dokumenta svuda, sem na Kosovu, gde imaoi tih dokumenata žive. To imaoce ovih dokumenata apatridima dok borave na teritoriji Kosova.

8 Godišnji izveštaj 2017, Institucija Ombudsmana, dostupno na: <https://oik-rks.org/sr/2018/03/30/godisnji-izvestaj-2017/> (str. 79)

9 Pojednostavljene procedure za dobijanje kosovskih dokumenata, RTS, dostupno na: <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/2810100/pojednostavljene-procedure-za-dobijanje-kosovskih-dokumenata.html>

Matične službe i kancelarije za civilnu registraciju: dostupnost i procedure

Izdavanje identifikacionih i putnih dokumenata na Kosovu obaveza je Agencije za civilnu registraciju koja ima svoje ispostave u svakoj opštini na Kosovu. Međutim, kao što je već navedeno u Kontekstu, **opštinske kancelarije za civilnu registraciju** nisu bile formirane u administrativnim centrima (opštinskim zgradama) četiri najsevernije opštine do **decembra 2016**. Čak i nakon njihovog formiranja, dostupnost usluga nije idealna u severnim većinski srpskim opštinama, budući da su matične službe ostale dostupne samo u većinski Albanskim selima navedenih opština. Matične službe su opštinska tela koja su u kontaktu sa Odeljenjem za državljanstvo, azil i migraciju (ODAM) Ministarstva unutrašnjih poslova. Ove kancelarije bave se ažuriranjem informacija dostupnih u centralnom registru civilnog statusa (centralni registar građana), registra koji sadrži sve informacije o građanima. Informacije o civilnom (građanskom) statusu su: registracija rođenja, registracija smrti, sklopljeni brakovi i razvodi. Takođe, matične službe vrše sklapanje brakova i izdaju: izvode iz matičnih knjiga (umrlih rođenih, venčanih), kao i druge potvrde iz centralnog civilnog registra. Do danas, matične službe su dostupne samo u većinski Albanskim selima opština Zubin Potok (u selu Čabra od 07.06.2004), Leposavić (u selu Bistrica od 09.03.2005), Zvečan (u selu Lipa od 02.07.2002). Opština Severna Mitrovica je specifičan slučaj, budući da je u ovoj opštini formirana i matična služba i opštinska kancelarija za civilnu registraciju 23. maja 2012. Opština Severna Mitrovica je takođe specifična po tome što poseduje samo matične knjige građana rođenih u bolnici u Severnoj Mitrovici¹⁰ nakon 23.05.2012, dok je ostatak matičnih knjiga građana rođenih u ovoj bolnici u opštini Južna Mitrovica¹¹. Ovo znači da svaki građanin rođen u bolnici u Severnoj Mitrovici pre 2012. mora da otpočne proceduru za potvrdu prava na državljanstvo u opštini Južna Mitrovica.¹²

Kao što je već navedeno, pre predavanja prijave za ličnu kartu ili putna dokumenta ili pre korišćenja usluga opštinske kancelarije za civilnu registracije, građanin mora da pristupi uslugama matične službe. Nakon usvajanja AU 05/2017, ove kancelarije su ovlašćene da sprovedu proces potvrde prava na državljanstvo¹³ osoba koje su bili državljani Savezne Republike Jugoslavije sa stalnim prebivalištem na Kosovu 1. januara 1999. Dozvolivši matičnim službama da ocene da li aplikant ispunjava pravne uslove bez obavezne konsultacije sa ODAM, proces je postao više decentralizovan i efikasniji¹⁴. To znači da svaka osoba koja želi da dobije kosovsku ličnu kartu sad može da potvrdi pravo na državljanstvo¹⁵ u opštinskoj matičnoj službi i dobije izvod iz centralnog registra građana u ovim kancelarijama. Nakon što dobiju izvod (ekstrakt) iz centralnog registra građana, aplikant može da nastavi proceduru za izdavanje dokumenata u opštinskoj kancelariji za civilnu registraciju.

Zvaničnik kosovskog MUP-a je naveo da je ministarstvo svesno da usluge matičnih službi nisu lako dostupne svim građanima, ali da je odluka o formiranju matičnih službi mora biti doneta od strane skupština svake od opština na Kosovu.

Problemi u civilnoj registraciji

Nedostaci u funkcionisanju opštinskih kancelarija za civilnu registraciju i otežani pristup matičnim službama su problemi sa kojima se samo građani severnih, većinski srpskih opština suočavaju u pristupu dokumentima. Međutim, ovo nisu jedini problemi u tom procesu, zapravo, daleko veći deo problema pogađa državljane Srbije sa prebivalištem širom Kosova, a srž problema je nepriznavanje izmena u civil-

10 Velika većina građana Zubinog Potoka, Zvečana i Leposavića su zapravo rođeni u bolnici u Severnoj Mitrovici. Oni rođeni u bolnicama u drugim opštinama na Kosovu (npr. Priština) moraju da odu u opštinu rođenja kako bi započeli proces potvrde prava na državljanstvo; dok oni rođeni u bolnicama u centralnoj Srbiji (npr. Novi Pazar ili Beograd) moraju da otpočnu ovu proceduru u opštinama na Kosovu u kojima imaju prebivalište.

11 Opština Južna Mitrovica ne poseduje matične knjige za period između 1974-1975, ali odgovor na zvaničan upit opštini za razjašnjenjem zašto ovi registri nedostaju nije stigao..

12 Jednom kada se potvrdi pravo građanina na državljanstvo on može dobiti izvode iz civilnog registra u bilo kojoj opštini na Kosovu.

13 Ukoliko zahtev građanina bude odbijen, on ima pravo da se, u skladu sa administrativnim uputstvom žali Agenciji za civilnu registraciju, odnosno Komisiji za žalbe ovog organa.

14 Zvaničnik MUP-a naveo je da je ministarstvo izdalo novo AU 05/2017 kako bi građanima koji se do sada nisu registrovali bilo lakše da dobiju državljanstvo i ostala dokumenta iz centralnog civilnog registra i kako bi pružanje ovih usluga bio što efikasnije.

15 Bitno je napraviti razliku između dve slične zakonske procedure: procesa utvrđivanja prava na državljanstvo i procesa apliciranja za državljanstvo. Prvi se odnosi na ljude koji imaju poreklo na Kosovu dok se drugi odnosi na one koji su se doselili na Kosovo. Druga procedura je daleko složenija i iziskuje mnogo više vremena.

nom statusu koje su registrovane u srpskim institucijama na Kosovu nakon 10. juna 1999.

Smrti/Rođenja

Prema važećim zakonima na Kosovu, član porodice je obavezan da prijavi smrt (ili rođenje) rođaka u roku od 30 dana od događaja. Kao što je već navedeno, stanovnici većinski srpskih opština su se mahom registrovali i nastavljaju da se registruju promene u građanskom statusu samo u srpskim institucijama što predstavlja veliki problem u trenutku kada treba da apliciraju za kosovska dokumenta. Ukoliko su jedan ili oba roditelja aplikanta preminula nakon juna 1999. a njihova smrt je registrovana samo u srpskim matičnim službama, oni će pre nego podnesu zahtev za izdavanje kosovskog ekstrakt morati da prijave smrt roditelja i u kosovskom sistemu. Problem ovde leži u činjenici da je za ovu proceduru neophodno podneti originalnu otpusnu listu iz bolnice, koju aplikanti, ukoliko se smrt desila pre više godina često više nemaju. Pored ovoga, potrebno je i platiti kaznenu taksu u iznosu od 50 evra zbog probijenog zakonskog roka za prijavu smrti člana porodice.

Slično, roditelji koji nisu registrovali rođenje deteta na vreme moraju da plate kaznene takse, ali sporadično nepriznavanje dokumentacije iz srpske bolnice u Severnoj Mitrovici od strane određenih službenika u matičnoj službi u Južnoj Mitrovici je daleko veći problem od plaćanja kazni. Da ponovimo, kako je matična služba u Severnoj Mitrovici osnovana tek maja 2012, svako rođenje koje se desilo pre ovog datuma mora da se registruje u opštini Južna Mitrovica.

Brakovi

Drugačiji problem u pristupu dokumentima odnosi se na osobe poreklom iz Srbije koje su se venčale u srpskim matičnim službama na Kosovu i preselili se na Kosovo nakon 1999. Kako se ovo osobe tretiraju kao strani državljani, one moraju da prođu kroz proces naturalizacije. Međutim, imajući u vidu da se njihovi brakovi tretiraju kao nelegalni, sklopljeni u paralelnim institucijama, ovo osobe ne mogu da ispune jedan od kriterijuma za naturalizaciju, a to je da budu u braku sa kosovskim državljaninom najmanje 3 godine i da imaju privremeno prebivalište na Kosovu u periodu od najmanje godinu dana. Stoga, ukoliko je brak sklopljen u srpskoj instituciji na Kosovu, čak i ako jedan od supružnika ima Kosovska dokumenta, drugi supružnik ne može da aplicira za državljanstvo jer ne može da dokaže da je u braku. Paradoksalno, ove osobe ne mogu ni da kao strani državljani sklope brak u kosovskom sistemu jer im je u tom slučaju neophodna potvrda iz srpskog sistema da su slobodnog bračnog stanja. Jasno je da te osobe ne mogu dobiti potvrdu o slobodnom bračnom stanju dok se prvo ne razvedu u srpskom sistemu. Ovde je bitno ponoviti da matične službe koje treba da sklapaju brakove u kosovskom sistemu i dalje nisu u potpunosti funkcionalne u severnim opštinama. Dalje, žene rođene na Kosovu a udate u srpskom sistemu nakon juna 1999. mogu da dođu do kosovskih dokumenata, ali budući da im je brak nepriznat, ta dokumenta mogu dobiti samo na devojачko prezime. Ovim se primoravaju žene koje su poreklom sa Kosova da održavaju dva suprotstavljena identiteta, „srpski identitet“ gde je žena venčana i nosi muževljevo prezime i „kosovski identitet“ gde je nevenčana i nosi devojачko prezime.

Upitan o mogućem rešavanju problema bračnog statusa, službenika MUP-a je naveo da je prema odluci vlade 05/134 od 01.03.2017, MUP razmatrao mogućnost da u saradnji sa Ministarstvom za dijalog sačini cirkular kojim će se definisati kako rešiti probleme u civilnoj registraciji na čitavoj teritoriji Kosova, uključujući i sever. Taj dokument bi omogućio da se svaki zahtev za registraciju smrti, braka ili rođenja uvaži od strane opštinskih matičnih službi. Taj cirkular trebao je biti objavljen marta 2018. ali zvaničnog objašnjenja zašto do toga nije došlo, nema.

Međutim, početkom jula 2018. vlada jeste usvojila novu odluku 296/2018¹⁶ kojom se eksplicitno navodi da će izvodi iz matičnih knjiga srpskih institucija na Kosovu biti prihvatani kao važeći dokumenti a za potrebe registracije građana u kosovskom sistemu. Ukoliko se bude sprovela, odluka će umnogome olakšati probleme građana. Nažalost, još uvek nije moguće oceniti efikasnost i sveobuhvatnost odluke

16 Tekst odluke Vlade Kosova 296/2018: <http://crnobelisvet.com/wp-content/uploads/2018/07/Odluka-Vlade-Kosova-o-priznavanju-srpskih-izvoda.pdf>

jer se uprkos tome što se navodi da stupa na snagu odmah, ova odluka ipak ne sprovodi ni dva meseca nakon njenog usvajanja¹⁷.

Razvodi

Poput brakova, i razvodi zaključeni pred srpskim sudovima na Kosovu nakon 10. juna 1999. su takođe nelegalni. To znači da supružnici koji su venčani na Kosovu pre 10. juna 1999. ali razvedeni nakon ovog datuma u srpskom sudu, nisu registrovani kao razvedeni i u kosovskom sistemu. Ovo stvara čitav niz problema vezanih za imovinska prava i starateljstvo. Na primer, ukoliko jedan od (u srpskom sistemu bivših) supružnika želi da imovinu koju su stakli nakon razvoda u srpskom sistemu prodaju na Kosovu, oni moraju da obezbede saglasnost (bivšeg, ali u kosovskom sistemu ipak sadašnjeg) supružnika kako bi ta transakcija bila legalna. U intervjuu za Kallxo¹⁸, predsednik Osnovnog suda u Mitrovici, Nikola Kabašić, je naveo da odluke o razvodima i starateljstvu nad decom zaključene pred srpskim Osnovnim sudom u Kosovskoj Mitrovici mogu biti osporene ukoliko jedna od stranaka u sporu navede da ne priznaje jurisdikciju tog suda. Ukoliko do toga dođe, Osnovni sud u Mitrovici formira komisiju koja može da pregleda i ponovo razmatra osporenu odluku bivšeg srpskog suda.

Prebivalište

Osobe koje ne mogu da dobiju državljanstvo putem braka bi mogli, u teoriji, kao i svaki strani državljanin da prijave privremeno prebivalište i traže radnu dozvolu i na taj način dobiju privremenu ličnu kartu. Nakon 5 godina obnove ovog statusa, ta osoba bi mogla da odabere i da aplicira za kosovsko državljanstvo. Nažalost, ovo nije mogućnost za osobe koje imaju srpska dokumenta a čije je prebivalište na teritoriji Kosova jer se ova dokumenta smatraju ilegalnim (objašnjeno u odeljku „Suspendovano državljanstvo“). U trenutku kada „srpski“ bračni status postane priznat u kosovskom sistemu, građani Srbije sa prebivalište na Kosovu koji nemaju poreklo na Kosovu i nisu u braku sa državljaninom, i dalje neće moći da se registruju u Kosovskom sistemu bez obzira na to koliko dugo žive ili rade na Kosovu. Upravo zato je neophodno uspostaviti i proceduru za retroaktivno dokazivanje prebivališta.

Potrebna dokumentacija

Problemi opisani do sada utiču na određene građane selektivno i zavise od različitih okolnosti njihovog života: kada su i gde rođeni, da li su se i kada venčali/razveli, da li su i kada imali decu ili da i su im i kada preminuli roditelji, da li su se registrovali u UNMIK sistemu i da li je bilo izmena u njihovom građanskom sistemu nakon što je UNMIK obustavio civilnu registraciju. Međutim, problem koji ne diskriminiše građane po ovim „kriterijuma“ je neophodna dokumentacija. Kao što je objašnjeno u odeljku „Suspendovano državljanstvo“, često, umesto zahteva da se preda jedan¹⁹ od 26 mogućih dokumenata kako bi građanin dokazao pravo na kosovsko državljanstvo, od njih se često zahteva da predaju dugačku listu dokumenata od kojih je mnoge i nemoguće pribaviti.

Osnovna dokumentacija koja mora da se preda kako bi aplikant dokazao da ispunjava kriterijume za državljanstvo su izlistani u članu 4 AU 05/2017:

1. strana za potvrđivanje državljanstva bivše SRJ, mora doneti jedan od sledećih dokumenata:

1.1. uverenje o državljanstvu bivše SRJ;

1.2. izvod iz matične knjige rođenih ili izvod venčanih bivše SRJ;

1.3. pasoš bivše SRJ ili ličnu kartu bivše SRJ;

1.4. bilo koji dokument koji potvrđuje državljanstvo bivše SRJ (Vojna zdravstvena knjižica, vozačka dozvola, studentski indeks, radnu knjižicu).

17 Više o samom sadržaju odluke i potencijalnim manjkavostima pogledajte u članku *Nova odluka Vlade Kosova – lakše do dokumenata ali ne još i ne za sve*, dostupnom na sledećem linku: <http://crnobelisvet.com/nova-odluka-vlade-kosova-lakse-do-kosovskih-dokumenata-ali-ne-za-sve/>

18 Video snimak intervjua dostupan je na sledećem linku: <http://kallxo.com/kabashiq-jam-kryetar-i-gjykates-ne-republiken-e-kosoves/>

19 Izuzetak se pravi za aplikante koji moraju da dokažu prebivalište na Kosovu i ove osobe treba da predaju dva dokumenta, dok osobe koje apliciraju za državljanstvo na osnovu porekla roditelja, moraju takođe da podnesu i dokumenta svojih roditelja.

Opširniji spisak 26 dokumenata i različitih kriterijuma za državljanstvo ti dokumenti dokazuju je dostupan u aneksu AU 05/2017. Pogrešna interpretacija ove tabele od strane opštinskih službenika je najčešći problem da kojim se susreću građani koji pokušavaju da izvade ekstrakt iz centralnog registra građana (prvi korak u dobijanju dokumenta). Bitno je naglasiti da, dok neka dokumenta neosporno dokazuju da aplikant ispunjava uslov za potvrdu prava na državljanstvo, druga dokumenta su samo uslovan dokaz i moraju se prpratiti dodatnom dokumentacijom. Na primer, lična karta koju je izdala Savezna Republika Jugoslavija može, u zavisnosti od slučaja biti upotrebljena da dokaže:

- Identitet aplikanta
- Da je aplikant rođen na Kosovu
- Da je aplikant imao prebivalište na Kosovu pre januara 1998.

S druge strane, izvod iz matine knjige venčanih SRJ može:

- Da uslovno dokaže identitet aplikanta (ako je praćen ličnom kartom ili pasošem)
- Da dokaže da je jedan ili oba roditelja aplikanta rođen na Kosovu
- Da uslovno dokaže da je aplikant imao prebivalište na Kosovu 5 godina pre 1. januara 1998 (ukoliko se uz dokument priloži i đaćka knjižica, overena izjava svedoka da je aplikant živeo na Kosovu u pomenutom periodu, izvod iz matične knjige rođenih druge zemlje ili izvod iz matične knjige rođenih deteta aplikanta ukoliko je ono rođeno na Kosovu pre januara 1998.)

Prema izveštajima i svedočenjima građana neki od opštinskih službenika ovu tabelu potrebnih dokumenata čitaju po kolonama (u kojima su navedeni kriterijumi za državljanstvo), umesto po redovima²⁰ (gde je naveden tip dokumenta). Kao posledica ovoga, aplikant se može naći u prilici da se od njega traži da preda sva moguća dokumenta koja, na primer, dokazuju da je on ili ona rođen na Kosovu, umesto da mu se ponudi čitav niz dokumenata od kojih može da odabere jedan kako bi dokazao pravo na državljanstvo.

Drugi problemi koji su zabeleženi se odnose i na odbijanje službenika matičnih službi da prihvate dokumenta aplikanta. Ukoliko službenik smatra da nema dovoljno dokumenata da se dokaže pravo na državljanstvo i da se izda ekstrakt, on ili ona su u obavezi da proslede zahtev građanina ODAM na čiju se odluku (ukoliko ovo telo zaključi da aplikant neme dovoljno dokumenata da dokaže pravo na državljanstvo) građanin može dalje žaliti Odeljenju za administrativne poslove Osnovnog suda u Prištini²¹. Odbijajući da prihvati dokumentaciju aplikanta, **opštinski službenik u matičnoj službi sprečava građane da formalizuju svoj zahtev iscrpe sva pravno raspoloživa sredstva.**

Odgovor institucija

Problemi u civilnoj registraciji i pristupu dokumentima su ogroman problem na Kosovu. Međutim, zbog dugogodišnje društvene stigme u srpskoj zajednici, a vezane za uzimanje kosovskih dokumenata, ovaj problem je ostao nezabeležen. Tek 2017. Ovaj problem je dospelo u medije i pritisak javnosti za rešenje problema je počeo da se javlja.

U izveštaju za 2017²², institucije Ombudsmana (IO) problematizuje se ova tema²³. Konkretni

20 Čelije u tabeli su ili prazne (čime se označava da se neki dokument ne može koristiti kao dokaz za taj konkretan kriterijum), ili su obeležene sa „Da“ (čime se označava da dokument dokazuje ispunjenje konkretnog kriterijuma). Ukoliko dokument samo uslovno dokazuje jedan kriterijum, čelija u tabeli je označena sa, na primer „Da, ukoliko je prečen dokumentom iz reda 3, 7 ili 6 ovog spiska.“

21 Od sedam osnovnih sudova na Kosovu, samo Osnovni sud u Prištini ima Odeljenje za administrativne poslove. Kako sudije ovog odeljenja pokrivaju čitavo Kosovo, ono je prenatrpano predmetima pa se, prema navodima institucije Ombudsmana, na odluke ovog odeljenja čeka i do dve godine.

22 *Godišnji izveštaj 2017*, Institucija Ombudsmana, dostupno na: <https://oik-rks.org/sr/2018/03/30/godisnji-izvestaj-2017/> (str. 79-83)

23 Osim IO na Kosovu, o ovom problemu je izvestio i Državni sekretarijat SAD u dokumentu *Country Reports on Human Rights Practices for 2017*,

primeri kršenja ljudskih prava navedeni u izveštaju IO su sledeći:

- Nelegalna praksa uslovljavanja izdavanja ličnih dokumenata plaćanjem poreza na imovinu
- Nedoslednosti u sprovođenju i implementaciji AU od strane pojedinih opštinskih službenika u matičnim službama
- Opštinski službenici matičnih službi u nekim opštinama (Južna Mitrovica, Prizren, Uroševac, Zubin Potok (selo Čabra), Gnjilane i Peć) su zahtevali od aplikanta da podnesu svu dokumentaciju navedenu u zakonu i AU, iako zakon jasno navodi da je potrebno predati sam jedan dokument kako bi se dokazalo da je aplikant rođen na Kosovu i jedan dokument kojim bi se dokazala trenutna adresa stanovanja ili, po potrebi, dva dokumenta kojim se dokazuje da je aplikant stalno boravio na Kosovu bar 5 godina pre 1. januara 1998.
- Matične službe i kancelarije za civilnu registraciju su odbile da prihvate zahtev žalilaca za potvrđivanje prava na državljanstvo i savetovali ih da zahtev podnesu ODAM u Prištini pod regularnom procedurom za strance
- Opštinski službenici su odbijali da izdaju pisanu potvrdu o prijemu dokumentacije uz objašnjenje da nisu u obavezi da daju pismena obrazloženja za svoje odluke što je u suprotnosti sa Zakonom administrativnim procedurama 167 i AU 05/2017
- Neki opštinski službenici odbijaju da priznaju validnost otpusnih lista iz porodilišta u Severnoj Mitrovici zato što ova bolnica funkcioniše u srpskom sistemu

Tokom 2017, OI je vodila 25 slučajeva povezanih sa civilnom registracijom a u kojima su ustanovljeni elementi kršenja ljudskih i građanskih prava od strane institucija, ukih 25 slučajeva obuhvataju 65 individua. Među žalbama je i jedna kolektivna žalba koja obuhvata 39 osoba iz Romske, Aškalijske i Egipćanske zajednice. Prema informacijama koje je pružila OI, u prvih 6 meseci 2018, OI je primila 9 žalbi vezanih za probleme sa civilnom registracijom:

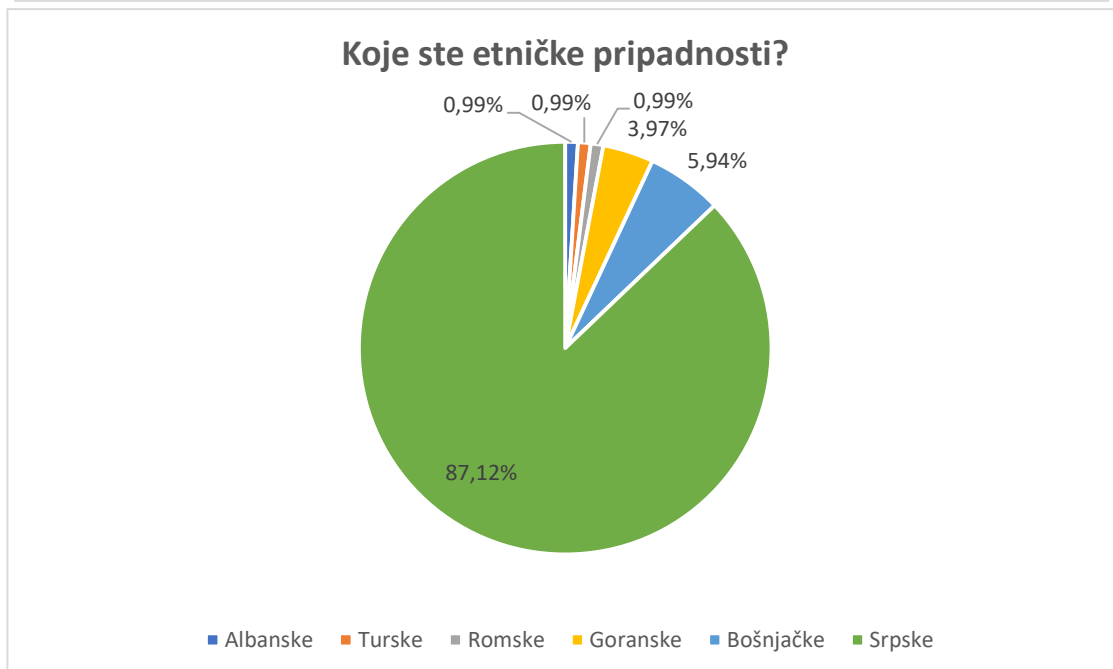
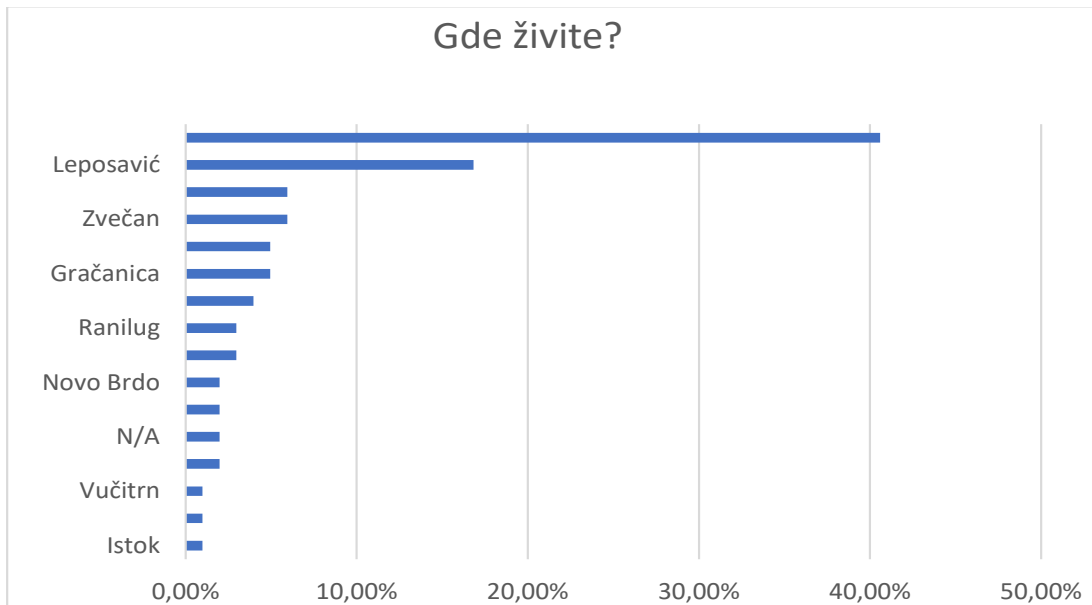
	Albanci	Srbi	Bošnjaci
Priština		1	
Severna Mitrovica		1	
Zvečan		1	
Kačanik		1	
Prizren	1		
Podujevo	1		
Uroševac	1		1

Pored toga, IO je navela da je u pokušaju da efikasnije rešava probleme građana sa civilnom registracijom I dobijanjem ekstrakta primećene tokom 2017. otvorila *ex officio* predmet 323/2018 za opštine Južna Mitrovica, Zubin Potok, Leposavić i Zvečan. IO uglavnom postupa po pritužbama iniciranih od strane građana, međutim, građani iz regiona Mitrovica I dalje nisu u potpunosti upoznati sa kosovskim institucijama zbog čega odluka IO da pokrene ovaj slučaj pokazuje važno razumevanje konteksta I potreba građana.

U ODMA kažu da je proces civilne registracije birokratski ali da se ne razlikuje od procedura uspostavljenih tokom UNMIK administracije. Takođe upozoravaju da proces registracije osoba sa prebivalištem na Kosovu pre 1998. Neće trajati daveka i dodaju da, iako trenutno nema planova da se ovaj proces registracije ukine, treba savetovati građanima da se što pre registruju.

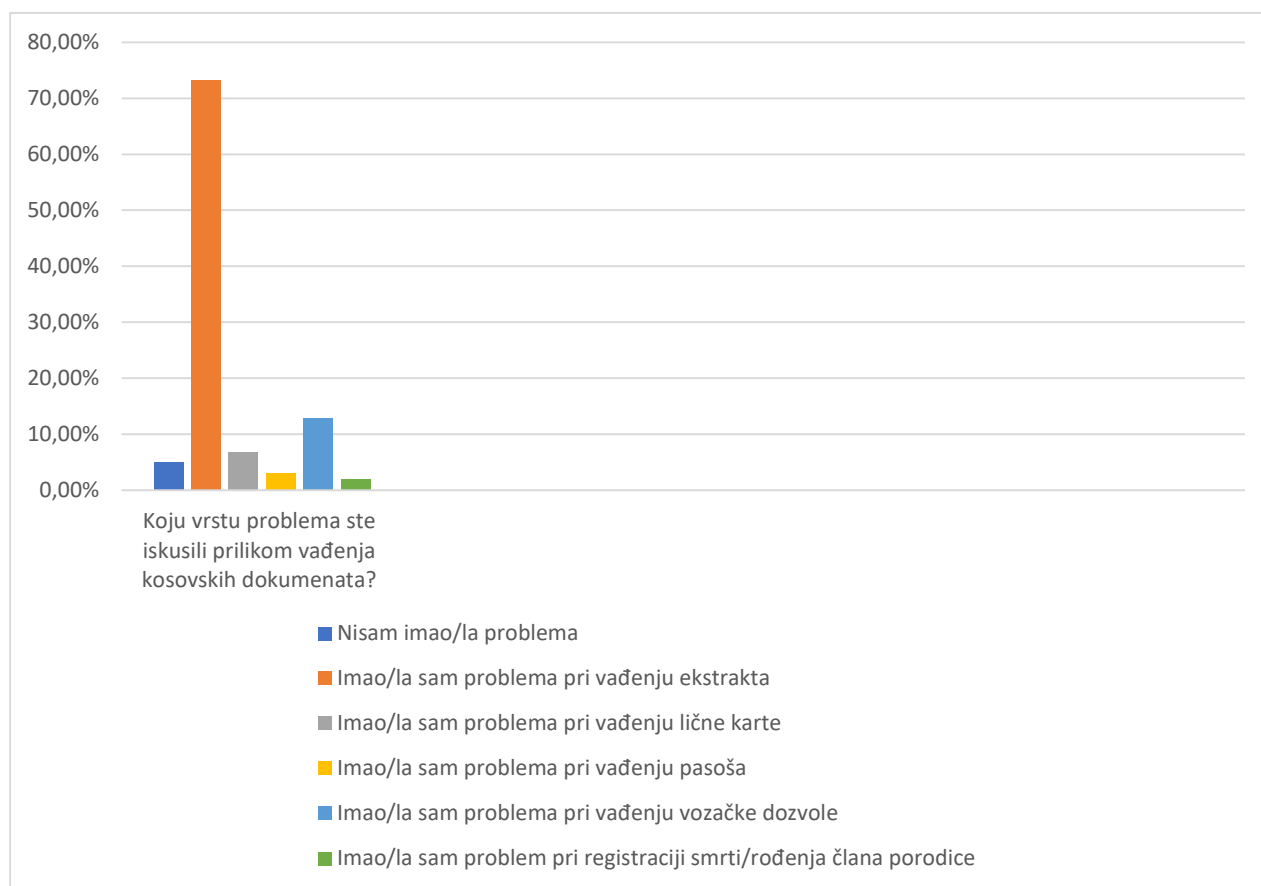
Svedočanstva građana:

Nevladina organizacija LINK je sprovela kratku on-line anketu sredinom maja 2018 kako bi prikupili iskustva građana širom Kosova a vezana za proces civilne registracije. Tokom 7 dana, ukupno 101 građanin je odgovorio na pitanja iz ankete. Većina njih su građani sa severa Kosova (69.30%). Isto tako, najveći procenat ispitanik su Srbi (87.12%). Kada je pol u pitanju 37.62% ispitanika su muškarci, dok su 62.38% ispitanika žene. Najmlađi ispitanik je imao 18, a najstariji 67 godina. Najviše ispitanika je bilo između 30 i 34 godina starosti , dok je prosečna godina starosti ispitanika 37. Većina ispitanika (74.25%) je rođeno na Kosovu, dok je četvrtina ispitanika (25.74%) rođeno van Kosova.

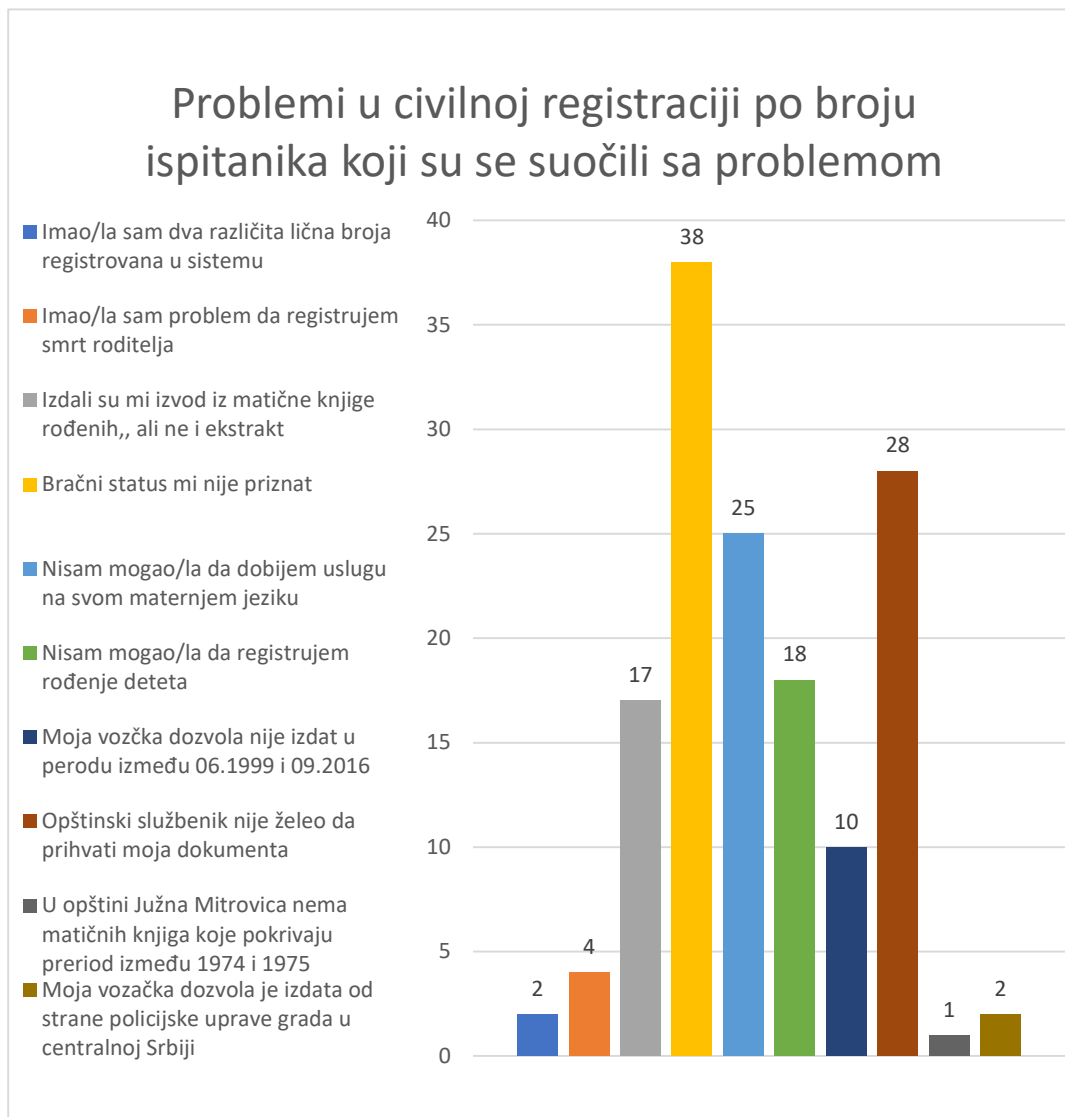
Većina ispitanika (73.26%) prijavilo je da su imali problema sa vađenjem ekstrakta iz centralnog registra građana. Ovo je prvi korak u civilnoj registraciji, I to je dokument bez kog nije moguće dobiti ličnu kartu. Dodatnih 6.9% su prijavili problem u drugom koraku, a to je vađenje lične karte. Među ovom grupom građana su ili žene čiji brakovi nisu priznati te su im lične karte izdate na devojačko prezime ili osobe koje su uspele da izvade kosovski izvod iz matične knjige rođenih (dokaz da su rođeni na Kosovu), ali nisu dobili i ekstrakt (dokaz da imaju i državljanstvo). Dva ispitanika (1.98%) su prijavila problem u registrovanju smrti roditelja i rođenja deteta. Mali procenat ispitanika (4.95%) navelo je da nisu imali

problema sa procesom civilne registracije, ali da jesu imali problem sa korišćenjem maternjeg jezika prilikom vađenja dokumenata. Dva ispitanika Bošnjaka i jedan Goranac su naveli da nisu uspeli da izvade pasoše zato što je službenik odbio da prihvati njihova dokumenta. Preostalih 12.87% ispitanika su prijavili probleme sa vađenjem vozačkih dozvola²⁴.

Kada su konkretni administrativni problemi ispitanika u pitanju, trećina njih je prijavila da im brčni status nije bio priznat (37.62%). Drugi najučestaliji problem je odbijanje službenika da prihvate dokumentaciju aplikanta (27.72%).

²⁴ Iako vađenje vozačkih dozvola jeste takođe problem pristupa dokumentima, o ovoj temi neće biti reči u ovom izveštaju. Do januara 2018. samo imaooci vozačkih dozvola izdatih pre juna 1999. su mogli da dobiju i kosovsku vozačku dozvolu. Od početka ove godine, uspostavljena je procedura po kojoj i osobe koje maju vozačke dozvole izdate između juna 1999. i septembra 2016. od strane srpskih institucija mogu da dobiju kosovske vozačke dozvole na osnovu srpskih dozvola koje već poseduju.

Velika većina ispitanika (81.18%) koji su imali problema u civilnoj registraciji su odlučili da po tom pitanju ne urade ništa. Svega 3.96% je uputilo žalbu MUP-u, a 2.97% je uputilo žalbu IO. Od 7 ispitanika koji su preduzeli pravna sredstva i podnela žalbu, troje su se obratili IO i čekaju na odgovor, dok dvoje od četvoro koji su se žalili MUP-u nisu dobili informacije, jednom je odbijen zahtev, a jedan nije objasnio šta se desilo sa njegovom žalbom. Ostatak ispitanika su ili pokušali da nađu ljude u administraciji koji mogu da im pomognu ili bili uporni, obilazeći opštinsku matičnu službu redovno.

Sledi lista najneobičnijih problem sa kojima su se naši ispitanici susreli prilikom procesa vađenja dokumenata:

- Srпкиnja iz Suve Reke se plaši da ode u matičnu službu opštine rođenja gde mora da izvrši registraciju. Ona takođe ima i dva različita lična broja registrovana u sistemu i rečeno joj je da mora da odbere jedan.
- Goranac iz Dragaša ne može da registruje rođenje deteta. I on i supruga su državljani Kosova, ali je dete rođeno van Kosova.
- Muškarac iz Lipljana je oženjen ženom iz Vojvodine koja ne može da dobije državljanstvo naturalizacijom jer joj brak nije priznat.
- Žena iz Severne Mitrovice godinu dana nije mogla da registruje smrt roditelja i izvadi sopstveni ekstrakt. Takođe, bračni status joj nije priznat.
- Žena iz Severne Mitrovice ne može da registruje rođenje deteta (dete je rođeno 2005.). Ona je razvedena u srpskom sudu, ali joj razvod nije priznat zbog čega joj je rečeno da mora formalizuje brak u kosovskom sistemu, ponovo se razvede, i onda registruje rođenje deteta.
- Muškarac iz Severne Mitrovice ne može da registruje rođenje deteta (dete je rođeno 2001.).

Nakon što je predao potrebnu dokumentaciju i platio kaznu, ovaj čovek je dobio rešenje MUP-a kojim se nalaže upis deteta u centralni civilni registar građana, međutim, opštinski službenik ga je obavestio da njegovo dete već ima lični broj koji mu je izdao UNMIK i objasnio da zato ne može da ga registruje ponovo. Čoveku je predloženo da ode u UNMIK i zahteva matične knjige za opštinu Južna Mitrovica iz period kada je UNMIK vršio civilnu registraciju.

- Žena iz Severne Mitrovice rođena u Loznici i udata na Kosovu 2001. koja poseduje i UNMIK ličnu kartu ne može da dobije ličnu kartu jer na UNMIK ličnoj karti ima muževljevo prezime stečeno brakom koje kosovske institucije ne priznaju. Prezime u UNMIK i kosovskom registru moraju biti isti.
-
- Žena iz Severne Mitrovice ima UNMIK i srpski izvod iz matične knjige rođenih kao i UNMIK ličnu kartu. Oba izvoda smatraju se nevažećim i ona ne može da dobije ekstrakt iz kosovskog centralnog registra.
- Bošnjakinja iz Severne Mitrovice ne može da registruje dete zato što je nosila prezime bivšeg supruža u trenutku rođenja deteta. Međutim, kosovska dokumenta koja ima zbog nepriznavanja braka se vode na njeno devojačko prezime. Kako prezimena na otpusnoj listi iz porodilišta i ličnoj karti majke nisu isti, on ne može da registruje dete.
- Žena iz Leposavića ne može da dobije ekstrakt jer joj je rečeno da u opštini Južna Mitrovica nemaju matične knjige iz 1974. i 1975.

Zaključak:

Iako najava rešenja nekih problema vezanih za civilnu registraciju, posebno vezanih za priznavanje brakova ima svakih par meseci, realnih pomaka još uvek nema. Međutim, čak i sa rešenjem problema sa priznavanjem brakova, problemi u kasnoj registraciji smrti/rođenja, kao i retroaktivnom dokazivanju prebivališta će ostati. Kako bi zaista olakšali proces civilne registracije, vlada mora nastupiti sa opširnim rešenjem za sve navedene probleme. U suprotnom, delimična rešenja kao ona koja je donelo AU 05/2017 će samo dovesti do dalje marginalizacije sve manje grupe ljudi koji i dalje neće moći da legalizuju svoj status na Kosovu.

Prema podacima MUP-a²⁵, do avgusta 2017., kosovska vlada je izdala:

	Lične karte	Pasoši
Severna Mitrovica	12,407	1,104
Leposavić	10,100	380
Zubin Potok	5,507	667
Zvečan	5,972	435
Total	33,986	2,586

Noviji podaci pokazuju da je procenat građana iz severnih opština koji vade kosovska dokumenta prvi put i dalje značajan, budući da je 56% izdatih dokumenata u prvih 5 meseci 2018. Izdat na osnovu zahteva da se zameni UNMIK lična karta. UNMIK lične karte izdavale su se punoletnim osobama do oktobra 2005 kada je UNMIK ovlašćenja za operativne odgovornosti za civilnu registraciju prebacio na kosovske institucije. To znači da samo osobe trenutno starije od 31 godine mogu da imaju UNMIK ličnu kartu.

03.01.2018 – 11.05.2018, kumulativna brojka za četiri većinski srpske opštine na Kosovu		Ukupan broj izdatih dokumenata
Broj zahteva za izdavanje lične karte po prvi put	466	1071
Broj zahteva za razmenu UNMIK lične karte za kosovsku ličnu kartu	605	
Broj zahteva za izdavanje pasoša po prvi put	109	110
Broj zahteva za zamenu UNMIK pasoša za kosovski pasoš	1	

Brojke svedoče tome da je potražnja za kosovskim dokumentima još velika što dalje sugeriše da je integracija i dalje u toku. Osobe koje ne uspeju da se registruju kao državljani i dobiju lične karte suočavaju se sa ozbiljnim preprekama u slobodi kretanja, imaju ograničenja kada su mogućnosti za zapošljavanje u pitanju, itd. Na primer, građani koji poseduju samo srpska dokumenta koja se smatraju ilegalnim mogu koristiti ova dokumenta samo prilikom kretanja na teritoriji severnog Kosova i mogu napustiti Kosovo koristeći ova dokumenta samo na prelazima prema Srbiji. Ukoliko bi imalac ovog dokumenta pokušao da pređe sa Kosova u Makedoniju, on ili ona bi bili sprečeni od strane nadležnih. Slično, kako bi se zaposlila u kosovskim javnim institucijama, osoba koja je diplomirala na Univerzitetu u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici (jedinom univerzitetu na Kosovu koji organizuje nastavu na srpskom jeziku) mora da verifikuje diploma pri kosovskim vlasima, što je nemoguće bez važeće kosovske lične karte. Pored toga, građani koji ne mogu da dobiju kosovsku ličnu kartu ne mogu ni da se registruju pri poreskoj administraciji ili fondu za penzijsko osiguranje. Ovo su samo neko od problema građana bez dokumenata.

Preporuke:

- Kosovo i Srbija mogu da ponovo pregovaraju i razmeni srpskih matičnih knjiga koje uključuju period nakon 1999. U suprotnom, Kosovo treba da uspostavi privremene, posebne procedure za registraciju rođenja, smrti, brakova i razvoda registrovanih u srpskim institucijama na Kosovu nakon 10. juna 1999.
 - Treba naći brzo rešenje za promenu prezimena žena koje su registrovane u centralnom registru građana a čiji brakovi ili razvodi sklopljeni pred srpskim institucijama nisu priznati nakon juna 1999. nisu priznati.
 - Ministarstvo unutrašnjih poslova mora regulisati proceduru za retroaktivnu registraciju privremenog prebivališta za one ljude koji nisu poreklom sa Kosova ali su venčani ili na Kosovu žive i rade duže od 5 godina.
- Matične službe treba da nastave da funkcionišu u većinski Albanskim selima kako bi ove usluge ostale što više decentralizovan i dostupne građanima. Međutim, opštine treba da uspostave ove kancelarije i u administrativnim centrima, odnosno opštinskim zgradama u Zvečanu, Zubinom Potoku i Leposaviću

Izvori:

Administrativno uputstvo (MUP) br. 05/2014 o kriterijumima koji sadrže dokaze o državljanstvu bivše Savezne Republike Jugoslavije i stalnom prebivalištu na teritoriji Kosova od 1 januara 1998: <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=9885>

Administrativno uputstvo (MUP) br. 05/2017 o kriterijumima koji sadrže dokaze o državljanstvu bivše Savezne Republike Jugoslavije i stalnom prebivalištu na teritoriji Kosova od 1 januara 1998: <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=14900>

Country Reports on Human Rights Practices for 2017, Državni sekretarijat SAD u dokumentu: <https://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/humanrightsreport/index.htm?year=2017&dliid=277181#wrapper>

Godišnji izveštaj 2017, Institucija Ombudsmana (na srpskom jeziku): <https://oik-rks.org/sr/2018/03/30/godisnji-izvestaj-2017/>

Godišnji izveštaj 2017, Institucija Ombudsmana (na albanskom jeziku): <https://www.oik-rks.org/2018/04/17/raporti-vjetor-2017>

Godišnji izveštaj 2017, Institucija Ombudsmana (na engleskom jeziku): <https://oik-rks.org/en/2018/03/30/annual-report-2017/>

Nova odluka Vlade Kosova – lakše do dokumenata ali ne još i ne za sve, Crno beli svet: <http://crnobeliset.com/nova-odluka-vlade-kosova-lakse-do-kosovskih-dokumenata-ali-ne-za-sve/>

Odluke Vlade Kosova 296/2018: <http://crnobeliset.com/wp-content/uploads/2018/07/Odluka-Vlade-Kosova-o-priznavanju-srpskih-izvoda.pdf>

Pojednostavljene procedure za dobijanje kosovskih dokumenata, RTS: <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/2810100/pojednostavljene-procedure-za-dobijanje-kosovskih-dokumenata.html>

Rezolucija Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 64/298: https://unmik.unmissions.org/sites/default/files/old_dnn/GA64298.pdf

Saopštenje Ketrin Ešton: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/foraff/119663.pdf

Sporazum o matičnim knjigama (na engleskom jeziku): http://kryeministri-ks.net/wp-content/uploads/docs/agreement_0210_civil_books.pdf

Sporazum o matičnim knjigama (na srpskom jeziku): <http://www.kim.gov.rs/p08.php>

Video snimak intervjua sa Nikolom Kabašićem, Kallxo: <http://kallxo.com/kabashiq-jam-kryetar-i-gjykates-ne-republiken-e-kosoves/>

Zakon 04/L-215 o državljanstvu (na albanskom): <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=8873>

Zakon 04/L-215 o državljanstvu (na engleskom): <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=8873>

Zakon 04/L-215 o državljanstvu Kosova (na srpskom): <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=8873>